

Yeni neft siyasəti və sosial-iqtisadi problemlərin həlli

Q.Ə. Səfərov, i.e.d.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Açar sözlər neft sənayesi, neftqazçıxarma, iqtisadi fəaliyyət, neft siyasəti, sosial-iqtisadi problemlər, investisiya, neft amili.

e-mail: sqa.419@mail.ru

Новая нефтяная политика и решение социально-экономических проблем

Г.А. Сафаров, д.э.н.
Азербайджанский государственный университет
нефти и промышленности

Ключевые слова: нефтяная промышленность, добыча нефти и газа, экономическая деятельность, нефтяная политика, социально-экономические проблемы, инвестиции, нефтяной фактор.

Нефтяная промышленность, являющаяся одной из традиционных отраслей Азербайджанской Республики, возникла и развивалась в течение длительного периода времени и переживает новый этап развития. Неудовлетворительное внимание к этой отрасли в бывшем союзе в последние годы ускорило спад в нефтяной промышленности, а объем добычи нефти неуклонно снизился. В результате неудовлетворительного отношения к эксплуатации месторождений, произошли изменения в технологических процессах, повысилась обводненность продукции, 25–35 % фонда скважин перешли к бездействию, а себестоимость единицы продукции постоянно росла. Недостатки в материально-техническом снабжении, некомпетентность в управлении привели к углублению социально-экономических проблем. Все это создало эффект "домино", привело к резкому увеличению текучести высококвалифицированных нефтяников, появилась необходимость в использовании небольшой части мощностей других отраслей.

New petroleum strategy and management of social-economic problems

G.A. Safarov, Dr. in Ec.Sc.
Azerbaijan State University of Oil and Industry

Keywords: oil industry, oil and gas production, economy activity, petroleum strategy, social-economic problems, investments, oil factor.

Oil industry being one of the traditional spheres of Azerbaijan Republic, appeared and developed during a long period and now is on a new stage of growth. Unsatisfactory attention to this field in former Soviet Union over the last years anticipated the depression in oil industry, and the oil production capacity steadily decreased. As a result of poor management of field operation, the changes in technological processes took part, production watercut increased, 25–35 % of well stock passed into idling, and cost per unit was consistently rising. The shortcomings in financial-technical support, as well as the management incapability led to the issue deepening. All these aspects created a chain reaction, a sharp increase of high-qualified oil professionals' turnover, and the necessity of usage of slight share of power from other spheres as well.

Xarici iqtisadi əlaqələr

Hər bir müstəqil dövlət öz maraqlarını ifadə edən iqtisadi siyasət yeritməlidir. Bu, dövlətlik-vətəndaşlıq mövqeyi, peşəkarlıq, dərin bilik, əqidə saflığı və diplomatik məram tələb edən olduqca məsuliyyətli işdir. Təbii ki, daha əlverişli investisiya mühiti yaradan ölkə, investisiya cəlb etmək uğrunda dövlətlərarası rəqabətdə üstün ola bilər. O təkcə xarici deyil, həm də daxili investorların imkanlarının təsərrüfatçılıq dövrüyəsinə cəlb olunmasına xidmət edir və ölkədən müxtəlif formalı kapital axınının qarşısını almağa təsir edə bilər. Ölkə iqtisadiyyatının dövlət tənzimləmə sisteminin tərkib hissələrindən biri respublikanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi strategiyasının işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Bütün bunlar isə Azərbaycanın strateji milli dövlət mənafeələrinin təmin edilməsini, milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi səmərəliliyini və rəqabətə davamlılığını stimullaşdırmağı, xarici iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsini özündə ehtiva edir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanın dünyanın 125-dən çox ölkəsi ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığa əsaslanan əlaqələri mövcuddur ki, bu ölkələr içərisində daha sıx ikitərəfli əlaqələr qonşu Rusiya, Türkiyə, Qazaxıstan, İran, həmçinin ABŞ, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya, İsveçrə və digər inkişaf etmiş ölkələrdir.

Neft amili və yeni neft siyasəti

Hazırda Azərbaycan Qafqaz və Xəzər regionunda mühüm strateji rol oynayır. Digər tərəfdən, Azərbaycan təkcə neft və qaz resurslarına görə deyil, Qara dəniz–Xəzər hövzəsi və həm də Avrasiya nəqliyyat dəhlizindəki mühüm vəziyyətinə görə ABŞ, Avropa və Asiya ölkələrinin

strateji maraq mərkəzinə çevrilmişdir. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində səmərəli və yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas məsələlərindəndir. Bütün bunlar Azərbaycanda ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən reallaşdırılan və yeni neft siyasətinin başlanğıcını qoyan "Əsrin müqaviləsi" adı altında 1994-cü il 20 sentyabr tarixində Bakıda imzalanmış əsrin ən böyük müqaviləsi ilə həyata keçirdi. Müqavilə əsasında yaranmış konsorsiumda birləşən Azərbaycan, ABŞ, İngiltərə, Norveç, Türkiyə və s. dövlətlərin şirkətlərinin texniki məqsədlər üçün qoyduğu sərmayə 80 mlrd. dollar təşkil etdi. Müqavilənin imzalanması iqtisadi və siyasi tərəfləri özündə birləşdirir. Belə ki, bu böyük neft siyasətinin iqtisadi istiqaməti Azərbaycanın neftinin birgə hasilatı və dünya bazarına çıxarılması hesabına milli iqtisadiyyatı qısa müddət ərzində canlandırmaq, müqavilənin siyasi istiqaməti isə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək məqsədilə respublikamıza dünya dövlətlərinin neft şirkətlərini konsorsium çərçivəsində bir yerə yığmaq və beynəlxalq dövlətlər birliyinə daxil olmaqdır.

Neft amilinin ölkəmizin sosial-iqtisadi dirçəlişində oynadığı rolu nəzərə alsaq, ölkə rəhbərliyi bu sahənin inkişaf strategiyası ilə bağlı siyasi yeritməyi müstəqil Azərbaycan dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edir. Bu dövlət siyasəti respublikada quruculuq işinə təkən verdi, qanunvericilik, xüsusilə xarici investorların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qanunların, normativ aktların qəbul edilməsi işini sürətləndirdi. Ölkədə faydalı əməkdaşlığa əsaslanan "Açıq qapı" siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici investorların qorunmasına təminat verilməsi və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması nəticəsində iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcmi ilbəlil sürətlə artmaqdadır.

Bağlanmış müqavilələrin iqtisadi, siyasi, sosial və digər sahələrdə misilsiz əhəmiyyəti vardır. Belə ki, müqavilələrin reallaşdırılması yeni zavod, platforma, sahil terminalı, boru kəmərlərinin və s. tikilib quraşdırılması ilə nəticələnir ki, bütün bunlar sonda Azərbaycan Respublikasının mülikiyyətinə çevrilir. Bu müqavilələr həmçinin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə iqtisadi və siyasi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində, dünya maliyyə institutlarının və xarici

şirkətlərin ölkəmizdə investisiya qoyuluşuna cəlb edilməsində də müstəsna rol oynamışdır.

Neft amili və məşğulluq problemi

Azərbaycanda neftçixarmanın iqtisadi islahatlar strategiyasında mühüm istiqamətlərdən biri də məşğulluq problemidir. Ümumiyyətlə, bütün dünya ölkələrində həlledici sənaye sahələrində məşğulluq problemi ehtiyatların tükəndiyi və ya istismarın səmərəli olmadığı hallarda kəskin xarakter alır. Bu mənada neft sənaye sahəsinin perspektiv inkişafında məşğulluq probleminə xüsusi fikir verilməlidir. Bu həm də neftqazçıxarma kompleksində respublikanın güclü intellektual potensialına malik olması, professional işçi qüvvəsinin mövcudluğu ilə də sıx əlaqədardır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qərb tərəfdaşları beynəlxalq biznes qanunlarını əsas götürərək adətən yüksək riskli regionlara investisiya qoyuluşuna ehtiyatla yanaşırlar. Ona görə də xarici investisiyanın 80 %-i inkişaf etmiş ölkələrin, qalan hissəsi isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına istiqamətləndirilir.

Cenevrə "UNİTAR" İnstitutunun məlumatlarına görə dünya investisiya fondunun 95 %-i dünyanın 30, qalan 5 %-i isə 140 ölkəsində yerləşmişdir. Xarici investorlar siyasi və iqtisadi sabitlik, vəsait qoyuluşunun hüquqi təminatı, iqtisadiyyatın inkişaf modeli, habelə ölkənin təbii resurslarla zənginlik səviyyəsi amillərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bunu nəzərə alsaq respublikamız xarici investisiya axını üçün çox əlverişli şəraitə malikdir. Eyni zamanda respublikanın təbii və insan resursları potensialına, xammal ehtiyatlarına malik olma üstünlükləri, qazma və istismar texnologiyasındakı çatışmazlıqlar, yəni texnologiyaya kəskin ehtiyac olması, investisiya resurslarının məhdudluğu və çatışmaması ölkənin dünya iqtisadi inteqrasiyasına qoşulmasını bir daha zəruri etmişdir.

Xarici investisiya

Xarici investorların ölkəmizdə normal fəaliyyəti üçün bir sıra normativ və hüquqi sənədlər, həmçinin 1995-ci ildə investisiya üçün zəruri şərait yaratmağa yönəlmiş "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" qanun qəbul olunmuşdur. Xarici investisiyanın artırılması məqsədilə həmin sərmayədarlara Azərbaycan hökuməti tərəfindən bir sıra güzəşt və imtiyazlar verilmişdir.

– müqavilələrin fəaliyyətinin bütün dövrlərində iqtisadi şərtlərin sabitliyi;

– müəyyən hallarda xarici investorların mülikiyyət hüquqlarının alınması, müsadirə edilməsi, milliləşdirilməsi hallarının yol verilməzliyi;

– müəyyən məqamlarda ölkə qanunvericiliyində edilə biləcək hər hansı dəyişikliklərlə əlaqədar investorların hüquq və mülikiyyətinin tam qorunması;

– müqavilənin fəaliyyət dövründə neft-qaz əməliyyatları ilə əlaqədar ixrac-idxal (materiallar, avadanlıq, maşın və mexanizmlər və s.) prosesinin aparılmasında azad rejimin təmini;

– dövlət tərəfindən müqavilə işləri ilə bağlı lisenziyanın və ya hər hansı hüquqi sənədin alınmasında investorlara göstərilən xidmətlərin təmin edilməsi.

Neft sənayesinin səciyyəvi xüsusiyyətləri və problemləri

Neft sənayesi bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərlə (risklə, kapitaltutumluluqla, rentabelliklə, işlənmə müddətinin daim azalması ilə və s.) fərqlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyanın ölkə iqtisadiyyatına pozitiv təsiri investisiya resurslarının istifadə edilməsindən və onun strukturundan bilavasitə asılıdır. Bu problemi araşdıran bir sıra iqtisadçı alimlərin fikrincə xarici investisiyanın emaledici və hasiledici sənaye sahələri arasında bölgüsünə daha çox üstünlük verilir. Bunu isə hasilat sahəsinə cəlb edilən xarici kapital artdıqca ölkənin xammal yönümlüliyünün də bir qədər dərinləşməsi ilə əlaqələndirirlər.

Böyük neft siyasətinin nəticələri də çox əhəmiyyətlidir.

1. Azərbaycan dünya dövlətləri birliyində tam hüquqlu üzv kimi qəbul olunmuşdur.

2. BMT, dünyanın bütün aparıcı dövlətləri respublikamızın ərazi bütövlüyünü tanıyır və Qarabağ münaqişəsinin ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllini qəbul edirlər.

3. Azərbaycan bütün beynəlxalq təşkilatların bərabər hüquqlu üzvüdür.

SOCAR dünya təcrübəsindən bəhrələnmək vertikal-inteqrallaşmış şirkətə çevrilmiş, onun xarici dövlətlərlə əlaqələri genişlənməmişdir. Belə ki, SOCAR-ın Rumıniya, Türkiyə və Gürcüstanda nümayəndəlikləri açılmış, bu isə şirkətə

Qara və Aralıq dənizləri bazarlarında səmərəli fəaliyyət imkanları yaratmışdır.

Neft sənayesinin iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm problemlərindən biri də ən yeni texnika və texnologiya bazasında istehsalın yeniləşdirilməsindən ibarətdir. Sahənin vaxtında və mütəmadi yeniləşməsi, texniki silahlanması, səmərəliyin yüksəldilməsinin mühüm ehtiyat mənbəyidir. Neft sənayesinə toplanmış əsas istehsal fondlarının (əsas kapitalın) böyük miqyası onların işçi vəziyyətində saxlanmaları üçün külli miqdarda xərclərinin olması şərtləndirir. İstehsal fondlarının yeniləşdirilməsinin sürətləndirilməsi kompleks iqtisadi problemdir, bunun həlli isə bu sahədə investisiya siyasətinin daha da dərinləşdirilməsini ön plana çəkir. Belə ki, məsələnin müsbət həlli yatağın geoloji-texnoloji və energetik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onun reabilitasiya (əsasən quru sahələrdə) proqramına müvafiq yerinə yetirilməlidir.

Ümumiyyətlə, respublikada həyata keçirilən yeni neft siyasəti qeyd edildiyi kimi onlara neft müqavilələrinin imzalanmasını şərtləndirmiş və bu müqavilələr ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsi və gələcək inkişafına istiqamətlənmişdir. Təkcə bir fakta nəzər salaq: "Əsrin müqaviləsi" sazişində ehtiyat ehtimalı 2–7 mlrd. barel, müqavilənin bağlandığı 30 il ərzində gözlənilən mənfəət 90 mlrd. dollar təşkil edəcəkdir ki, bundan 78 %-i Azərbaycana çatacaqdır. Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı əsasən Xəzər sektorundakı yataqların istismarı ilə bağlıdır. "Əsrin müqaviləsi" imzalanmış dövrdə, Əsas İxrac Boru Kəmərinin siyasi və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti çoxlarına dumanlı görünürdü. Əsas İxrac Boru Kəmərinin Bakı–Tbilisi–Ceyhan istiqamətində seçilməsi siyasi motivlərlə deyil, həm də ölkəmizin və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən transmilli şirkətlərin uzunmüddətli iqtisadi maraqları ilə də bağlıdır. İstanbul sammitində Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin qəbuluna dair dövlətlərə-rası sazişin imzalanması Azərbaycan dövlətinin apardığı məqsədyönlü, sistemli, balanslaşdırılmış siyasətinin məntiqi nəticəsi idi.

Son illərin iqtisadi nəticələrinin təhlili göstərir ki, imzalanmış neft müqavilələrinin "çoxdöfəli artım effektinə" hesablanmış gözlənilən nəticəsi əldə edilmişdir. Bundan sonra da ölkə iqtisadiyyatının kompleks inkişafının təmin edilməsi üçün hökumət həm xarici, həm də daxili

li investisiyaların strateji əhəmiyyətli sahələrinə nəzarəti gücləndirməli, o cümlədən infrastrukturun modernləşdirilməsinə nail olmalıdır.

Neft sənayesi təkcə büdcə gəlirlərinin artırılmasına görə deyil, həmçinin digər xüsusiyyətləri ilə, yəni sosial-iqtisadi problemlərin həllinə mühüm amil kimi təsir edir. Belə ki, ölkədə yeni neft siyasətinin reallaşdırılması digər sənaye sahələrinin də inkişafına neft dollarından sərmayə qoyuluşlarının artmasına şərait yaradır. Həsilatın getdikcə artması, dünya bazarına çıxarılan neftin həcmünün 50 mln. t-a çatdırılması həmçinin idxal mallarının miqdarını azaltmaq, respublikada yeni texnologiyalar yaratmaqla bu sahənin inkişaf etdirilməsi də sosial-iqtisadi problemlərin həllinə nümunə ola bilər. Bu isə öz növbəsində yeni müəssisələrin, iş yerlərinin yaradılması, regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Onu da qeyd edək ki, dünyanın aparıcı transmilli neft şirkətlərinin respublikamıza marağı ölkədə yaradılmış sabitlik, investisiya mühitinin əlverişliliyi ilə səciyyələnir. Azərbaycanın xarici neft şirkətləri ilə əməkdaşlığından alınan ümumi mənfəət əsasən aşağıdakı üç kateqoriyaya bölünür: nəgd pul axını, əmək haqqı, vergi və sosial ayrımlar, servis xidmətləri və arenda haqqı.

Neft sənayesi həm keçmiş İttifaq dövründə, həm də ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Akademik A.X. Mirzəcanzadə və C.A. Sultanovun qeyd etdikləri kimi "...tarixi olaraq belə olmuşdur ki, sovet dövlətinin qurulduğu, Böyük Vətən müharibəsi, dirçəliş və xalq təsərrüfatı inkişafının ekstremal hallarında Azərbaycan neft yataqlarının buraxılıla bilən həddi aşan intensiv işlənməsi tələb olunmuşdur. Planlı olaraq qazmaq və neft yataqlarını səmərəli istismar etmək əvəzinə, onun aktiv hissəsinin tez istismarına güc verilmişdir ki, bu da yerin təkinə düzəldilməsi mümkün olmayan ziyan vermişdir" [1].

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində səmərəli və yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərindəndir.

Neft sənayesi Azərbaycanın əsas sənaye sahələrindən biri olmaqla, həm də onun fəaliyyəti digər sahələrin inkişafını şərtləndirir. Ölkə büdcəsinin mədaxil hissəsinin yarıya qədəri məhz bu sənaye sahəsinin fəaliyyəti nəticəsində

formalaşır, respublikanın idxal-ixrac balansında da bu sənaye sahəsinin fəaliyyəti əhəmiyyətlidir.

Bazar münasibətləri müəssisələri istehsal səmərəliyinin artırılmasını, məhsul və xidmətin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsini və bu məqsədlə innovasiya texnologiyalarından istifadə edilməsini, istehsalın səmərəli təsərrüfat forması və idarəetmənin seçilməsini, sahibkarlığın aktivləşdirilməsini və s. tələb edir. Cəmiyyət üçün məhsulun hansı xərclərlə əldə edilməsi mühümdür və bu mənada istehsal səmərəliyinə kriteriyalı yanaşma böyük əhəmiyyət kəsb edir. İstehsal səmərəliyi dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir və ümumi halda alınan səmərənin istehsal prosesindəki xərclərə nisbəti kimi təyin edilir. İstehsal səmərəliyi problemi bu sahədə çoxsaylı tədqiqatların yerinə yetirilməsi ilə səciyyələnir və dünya iqtisadçı alimləri bu sahədə öz sözlərini demişlər. Azərbaycanın əsas maye-yanacaq bazası olan neft sənayesinin fəaliyyəti, onun digər sənaye sahələrinin işinə təsiri və ümumilikdə respublika iqtisadiyyatının durmadan inkişafında neft amili, onun yeri və rolunun tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatları Cənub-Şərqi Asiya, Avstraliya və Okeaniya ölkələrinin ehtiyatlarına bərabərdir və Qərbi Avropanın ehtiyatlarından iki dəfə çoxdur. Dəniz yataqlarında ki çıxarıla bilən ehtiyatların müqayisəsi göstərir ki, bu sahədə Azərbaycan ABS-la rəqabətə girə bilər.

Neft sənayesi təmsalında istehsal səmərəliyinin iki qrup göstərici sistemi seçilir [2]. Birinci qrup göstəricilərə canlı və maddiləşmiş əmək xərclərini əhatə etməklə fondveriminin yüksəldilməsi, material resurslarına qənaət, təbiətdən səmərəli istifadə, layların neftverimi və kapital qoyuluşu səmərəliyinin artırılması, ikinci qrupa isə istehsal nəticələrinin maksimallaşdırılması göstəriciləri aid edilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, bu qruplar üzvi surətdə bir-birini tamamlayır, hər ikisi bu və ya digər dərəcədə quyu fondundan səmərəli istifadə olunması ilə əlaqədardır.

Bütün bu xüsusiyyətlər neft sənayesində istehsal fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi işinə istiqamətləndirilir ki, bu da istehsal səmərəliyinin artırılmasının mühüm mənbəyidir.

"Azneft" İB-də neft hasilatının intensivləş-

dirilməsi üzrə işlər bir neçə istiqamətdə yerinə yetirilir: axtarış-kəşfiyyat işlərinin təkmilləşdirilməsi və neft-qaz ehtiyatlarının yenidən qiymətləndirilməsi; neft yataqlarının işlənməsinin təkmilləşdirilməsi və layların neftverimini artıran yeni üsulların axtarışı; neft hasilatı texnika və texnologiyasının təkmilləşdirilməsi; istehsal güclərindən istifadənin yaxşılaşdırılması; neft-qaz çıxarmada sahə planlaşdırılması və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi. Bunların arasında böyük istehsal potensialı ilk növbədə istehsal güclərindən istifadənin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədardır. Maddi istehsalın digər sahələrindən fərqli olaraq neft-qaz çıxarmada "tikililər" (quyular da bura daxildir) əsas sənaye-istehsal fondlarının aktiv hissəsi sayılır və quyu fondundan istifadənin təhlili ekstensiv və intensiv göstəricilər sistemi ilə yerinə yetirilir.

Qeyd edək ki, quyu fondunun fəaliyyətsiz olması məhsul vahidinin maya dəyərinin artmasına səbəb olur. Təhlil göstərir ki, istismar xərclərinə qənaətin əsas istiqaməti neft hasilatının artırılmasına yönəldilmiş tədbirlərlə yanaşı əsas istehsal fondlarının, o cümlədən bütün istismar quyu fondundan istifadənin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədardır. Bazar iqtisadi münasibətlərində rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməyin mühüm istiqamətlərindən biri, başqa şərtlər eyni olmaqla, istehsal xərclərinin azaldılmasıdır. Neft hasilatı maya dəyərinin təhlili, materiallarının ümumilləşdirilməsi istismar xərclərinə qənaətə gətirən aşağıdakı bir sıra tədbirləri təklif etməyə imkan verir:

- quyu şəbəkəsinin optimallaşdırılması;
- quyuların təmir-lərərası müddətini artırmaq hesabına onların boşdayanmasının azaldılması;
- hər bir quyu üçün optimal istismar rejiminin təyin edilməsi;
- azhasilatlı quyularda geoloji-texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- quyuların hasilat əmsallarına müvafiq avadanlıqların seçilməsi, köhnələrin dəyişdirilməsi.

Bunlarla yanaşı, respublikanın quyu sahələrində neft sənayesinin inkişaf perspektivləri dağ-geoloji və təbii şəraitə daha da pislənməsi ilə bağlıdır. Neft sənayesinin qarşısında duran məsələlərin həlli mürəkkəb quruluşa, çətin çıxarıla bilən ehtiyatlara malik yataqların istismara verilməsi ilə əlaqədardır. Bütün bunlar daha çox əmək, material və maliyyə xərcləri

tələb edəcəkdir. Çətin çıxarıla bilən ehtiyatların işlənməyə cəlb edilməsi onunla nəticələnəcəkdir ki, quyular az hasilatla fəaliyyətə başlayacaq, onların istismarı daha əməkətməli olacaq və belə yataqların mövcud üsullarla istismarı böyük son neftvermə əmsalının əldə edilməsini təmin etməyəcəkdir. Bütün bunlar isə sənaye xərclərinin artmasını sürətləndirəcəkdir. Bu şəraitdə fəaliyyətdə olan quyu fondundan istifadənin yaxşılaşdırılması, onların hasilatı və istismarının rentabelliyyətinin artırılması, başqa şərtlərlə yanaşı, yeni quyuların qazılması, yeni yataqların açılmasına alternativ olmaqla neft sənayesinin prioritet məsələsinə çevriləcəkdir. Lakin vəziyyəti o qədər də çətinləşməyəcək. Belə ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, quyu sahələrdə hələ külli miqdarda ehtiyatlar (balans, çıxarıla bilən) mövcuddur və bu ehtiyatlardan düzgün istifadə edilməsi neft sənayesi qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Azərbaycanın indi kredit alan ölkədən kredit verə bilən ölkəyə çevrildiyi qeyd olunmuş, quyu sahələrdəki qalan yataqların daxili imkanlar hesabına işlənməsi yataqların gündəməkdir. Güclü kadr potensialına malik SOCAR-ın müəssisələri rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal etməklə bu sahədə dünya təcrübəsindən faydalanıla bilər.

Neft sənayesində yataqların uzunmüddətli istismarı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, onun texniki-iqtisadi göstəricilərinə öz təsirini göstərmişdir. Hasilatın sabitləşdirilməsi və artırılması, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı, başqa şərtlərlə yanaşı, sahədə innovasiya strategiyasının işlənməsini zəruri edir. Bu siyasət SOCAR-ın hasilat imkanları, sahə institutları və AMEA institutlarının birgə əməyinin nəticəsi ola bilər. Bu zaman Energetika Nazirliyi, SOCAR və digər əlaqədar təşkilatların məsələnin düzgün həlli üçün qəbul edəcəkləri qərarlar mühüm əhəmiyyət daşıyacaq və bu qərarlar sahənin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla verilməlidir.

Qeyd etməliyik ki, Abşeron yarımadasında yerləşən neftqazçıxarma müəssisələrinə məxsus neft yataqları bir əsrdən çoxdur ki, istismardadır. Yuxarıda göstərilirdiyi kimi, bu müddət ərzində yataqlar istismarın son mərhələsinə daxil olmuş, hasilat azalmış, çıxarılan məhsul vahidinə çəkilən xərclər bəzi yataqlarda neftin satış qiymətinə yaxınlaşmışdır. Belə şəraitdə rəqabətqabiliyyətli, "zərərsizlik nöqtəsi" astanasının

da işləyən müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi xeyli çətinləşir. Bu zaman həmin neftçixarma müəssisələri və cəlb edilmiş xarici neft şirkətlərinin birgə fəaliyyəti böyük səmərə verərdi. Belə bir problemin aktualığı [3]-də qeyd olunmuşdur: "Uzun müddət işlənmədə olan, xüsusən Bakıya yaxın yerləşən neft yataqlarının xarici investorların cəlb edilməsi ilə səhmdar cəmiyyətə çevrilməsi vacibdir. Bu respublika iqtisadiyyatına cəlb edilməmiş resursların istifadəsinə imkan yaratmaqla, respublikada siyasi

şəraitə müəyyən mənada müsbət təsir göstərəcəkdir".

Nəticə

Neft sənayesi hələ uzun müddət Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sənaye sahələrindən biri olacaq, onun inkişaf perspektivləri, dünyanın aparıcı neft şirkətləri arasındakı yeri və rolunun tədqiqi prioritet məsələ olaraq qalacaq və bu sahənin idarəetmə quruluşunun "vertikal-integrallaşmış" sistemi uyğunlaşdırılmasının başa çatdırılması ölkənin dünya iqtisadiyyatına dönmədən inteqrasiyanı daha da sürətləndirəcək.

Ədəbiyyat siyahısı

1. *Мирзаджанзаде А.Х., Султанов Ч.А.* Этюды нефтяной концепции Азербайджана. – Баку: Элм, 1994, 100 с.
2. *Сəfərov Q.Ə.* Neftçixarmada müştərək müəssisələrin səmərəliliyinə dair // Azərbaycan neft təsərrüfatı, 2002, № 7, s. 46-49.
3. *Козырев В.М.* Чистый доход в нефтяной промышленности. – М.: Недра, 1983, 218 с.